

16. Татенко В. А. Субъект психической активности: поиск новой парадигмы // Психологический журнал.— 1995.— № 3.— Т. 16.— С. 23–34.
17. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности.— М.: Педагогика, 1981.— 96 с.

Ключевые слова: субъект профессионального самоопределения, профессиональное самоопределение, этапы профессионального самоопределения, ценностно-смысловая сфера личности.

Key words: subject of professional self-determination, professional self-determination, stages of professional self-determination, axiological and semantic system of personality.

Н. Г. Макаренко,
кандидат філософських наук, доцент

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВО-ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статье рассматриваются социально-психологические особенности военно-юридической деятельности (общественный характер военно-юридической деятельности, правовая регламентация военно-юридической деятельности, властный характер полномочий военного юриста, экстремальность условий военно-юридической деятельности, протидиводействие со стороны заинтересованных лиц, нестандартный, творческий характер профессиональной деятельности военного юриста, самостоятельность, независимость деятельности военного юриста).

The article is devoted to social-psychological peculiarity of military-juridical activities, (social character of this peculiarity, legal regulation of its, its extreme conditions, etc.).

Актуальність теми статті впливає з того, що військово-юридична діяльність є різновидом правоохоронної діяльності, яка здійснюється органами правосуддя, прокурорського нагляду, юстиції, із властивими їй особливостями, які визначаються змістом та завданнями діяльності Збройних сил України. Знання цих особливостей потрібне офіцеру-юристу для того, щоб кваліфіковано вирішувати свої завдання, бути готовим до подолання труднощів, які виникають у роботі, уміти справлятися з психофізіологічними перевантаженнями, що пред'являють підвищені вимоги до його психіки.

Виходячи з актуальності статті, *метою дослідження* є вивчення соціально-психологічних особливостей військово-юридичної діяльності — таких, як: суспільний характер військово-юридичної діяльності, правова регламентація військово-юридичної діяльності, владний характер повноважень військового юриста, екстремальність умов військово-юридичної діяльності, протидія зацікавлених осіб, нестандартний, творчий характер професійної діяльності військового юриста, самостійність, незалежність діяльності військового юриста.

Завдання дослідження передбачають:

- 1) провести теоретичний аналіз військово-юридичної діяльності як різновиду правоохоронної діяльності в Збройних силах України та інших військових формуваннях;
- 2) визначити роль соціально-психологічних особливостей військово-юридичної діяльності та їх вплив на особистість офіцера-юриста в процесі виконання ним посадових обов'язків.

На основі мети і завдань дослідження можна сформулювати такі основні гіпотези:

1. Урахування соціально-психологічних особливостей військово-юридичної діяльності потрібне офіцеру-юристу для того, щоб бути готовим до подолання труднощів, які виникають у роботі, уміти справлятися з психофізіологічними переваженнями, що пред'являють підвищені вимоги до його психіки.

2. Психологічний аналіз військово-юридичної діяльності, крім її соціально-психологічних особливостей, охоплює також її структурні утворення (підструктури діяльності). Виокремлення цих структурних утворень діяльності військового юриста дає змогу розробити професіограму військово-юридичної діяльності (опис різних об'єктивних характеристик діяльності та її вимог до індивідуальних особливостей людини), визначити психограму (професійно значущі властивості) особистості військового юриста і в кінцевому підсумку створити надійну систему добору на військово-юридичну службу.

Теоретичний аналіз військово-юридичної діяльності визначається, у першу чергу, такими науковими підходами: Васильєва В. Л. [1], В. В. Романова [2], М. І. Енікеєва, О. Л. Кочеткова [3; 4], Ю. В. Чуфаровського [5] на загальнотеоретичне підґрунтя юридичної діяльності загалом та військово-юридичної діяльності зокрема; погляди О. В. Дулова та О. Р. Ратінова [6; 7] на специфіку діяльності слідчих у судовій психології.

Розглядаючи таку соціально-психологічну особливість військово-юридичної діяльності, як її суспільний характер, треба зазначити,

що військові юристи, які перебувають на різних посадах у системі органів військової юстиції, ведуть боротьбу з різними зазіханнями на безпеку України, боєздатність і боєготовність Збройних сил України, військову дисципліну і встановлений порядок несення військової служби, спрямовуючи всю свою діяльність на зміцнення законності і правопорядку у військах, на охорону прав і свобод військовослужбовців, членів їхніх родин, робітників та службовців Збройних сил України та інших громадян, а також на охорону прав і законних інтересів військових частин, установ, організацій системи Міністерства оборони України.

Своєю діяльністю військові юристи сприяють вихованню військовослужбовців у дусі точного і неухильного виконання Конституції та законів України, військової присяги і військових статутів.

Оскільки в цілому діяльність військових юристів впливає на суспільну думку, будь-яке поспішно прийняте, недостатньо продумане, помилкове рішення, будь то рішення слідчого військової прокуратури, військового прокурора чи військового судді, негативно позначається на авторитеті органів, які вони представляють. Усе це не може не впливати на свідомість військового юриста, актуалізуючи в нього почуття відповідальності, підвищуючи не тільки правову, але і моральну відповідальність за свої дії, формуючи соціальну установку, спрямовану на непримиренну боротьбу з будь-якими протиправними проявами в ім'я підтримки порядку і законності у Збройних силах України та інших військових формуваннях.

Наразі завдання полягає в тому, щоб ще більше підвищити відповідальність кадрів правоохоронних органів, зокрема й органів військової юстиції, щодо їх діяльності, яка пов'язана з практичним застосуванням законів, охороною правопорядку, законних інтересів громадян України.

У контексті цієї особливості військово-юридичної діяльності не можна не пам'ятати таке важливе завдання, що стоїть перед військовими юристами, — це підтримка авторитету командування, зміцнення єдиноначальності у військах.

З одного боку, військовий юрист в обов'язку наданих йому повноважень зобов'язаний реагувати на різні відступи від закону посадових осіб незалежно від їхнього військового звання й посади. З іншого боку, його втручання, законне реагування з приводу виявлених порушень законодавства не повинно спричиняти негативний вплив у цілому на авторитет командування, на сам принцип єдиноначальності.

На сучасному етапі військовий юрист повинен звернути увагу на ретельне вивчення норм, які містяться в Кримінальному кодексі України, оскільки саме вони яскраво ілюструють демократизацію, що відбувається у Збройних силах України. Вивчення Кримінального кодексу України всіма категоріями військовослужбовців Збройних сил України є важливим завданням їх правової підготовки. Так, на пропозицію Міністерства оборони України законодавець змінив саме поняття військового злочину. Згідно зі ст. 401 Кримінального кодексу, військовими вважаються злочини не лише проти встановленого законодавством порядку несення військової служби, як було раніше, але й порядку її проходження.

У Кримінальному кодексі України залишається кримінальна відповідальність за злочини проти порядку підлеглості, за ухилення від військової служби, недбале ставлення до неї, зловживання владою, її перевищення та бездіяльність, за умисне чи необережне знищення або пошкодження зброї, військового майна та його втрату тощо.

Декриміналізовано відповідальність за невиконання наказу у разі відсутності тяжких наслідків, за образу підлеглим начальником або начальником підлеглого та самовільну відлучку тривалістю до трьох діб. Диференційовано і навіть посилено кримінальну відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. Зокрема, в тому разі, коли такі порушення супроводжуються побоями чи іншим насильством, мірою покарання може бути арешт до 6 місяців, тримання в дисциплінарному батальйоні до одного року та позбавлення волі до 3 років (а не до 2 років, як було раніше). Якщо такі діяння навіть не заподіяли ніяких тілесних ушкоджень потерпілому, але мали характер знуцання або глумління над військовослужбовцем, покарання посилюється до 5 років позбавлення волі.

Ст. 84 Кримінального кодексу України передбачено, що військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, у разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільняються від покарання.

Основними видами покарання встановлено громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні, позбавлення волі та довічне ув'язнення.

Певний вплив на психіку, свідомість військового юриста робить правовий характер його діяльності, тобто така соціально-психологічна особливість, як правова регламентація військово-юридичної діяльності. Службові дії військового юриста визначаються насамперед положеннями закону.

У більшості випадків законодавцем детально регламентується, як повинен працювати слідчий, військовий прокурор тощо. Найменший відступ їх від своїх службових обов'язків розцінюється як порушення вимог закону, що спричиняє ту чи іншу відповідальність за недоліки, які виникають під час несення служби. Крім того, не можна забувати, що правові вимоги, запропоновані законом до будь-якої посадової особи органу військової юстиції, нерозривно пов'язані з моральними підвалинами його діяльності.

Ця особливість військово-юридичної діяльності впливає на формування у військового юриста цільової настанови: у своїх вчинках керуватися законом і вимагати того самого від інших осіб, бачити моральні, гуманістичні критерії прийнятих ним рішень.

Військовий юрист (слідчий, військовий прокурор, суддя військового суду тощо) є свого роду носієм певної, заданої йому соціальної ролі захисника законності. Це формує в суспільстві, особливо в армійських умовах, систему соціальних очікувань стосовно цього. Перебуваючи у розташуванні військової частини, військовий юрист завжди перебуває на очах у всіх військовослужбовців. Його поведінка, зовнішній вигляд мимоволі привертають до себе увагу інших військовослужбовців. Усвідомлення цього викликає почуття підвищеної відповідальності за свої слова, вчинки, спонукає військового юриста здійснювати суворішим контроль за своєю поведінкою.

Владний характер повноважень військового юриста та інших соціально-психологічних особливостей зумовлений його службовим становищем. Законодавство України надає працівникам військової прокуратури, військовим суддям широкі повноваження. Використання ними своїх владних повноважень істотно торкається інтересів громадян, їхнього права на особисту свободу, недоторканність житла, збереження таємниці листування тощо. Однак надання посадовим особам органів військової юстиції повноважень припускає розумне їх використання з урахуванням характеру вчиненого злочину винним, кримінальної ситуації, особистості військовослужбовця, по відношенню до якого застосовують ті чи інші заходи.

Відомо, що найменший відступ від вимог закону щодо використання владних повноважень тією чи іншою посадовою особою може

призвести до тяжких наслідків, завдати серйозної психічної травми людині та її близьким, негативно вплинути на її авторитет і репутацію серед довкілля, сформувавши перекручену суспільну думку довкола неї.

Крім того, не можна також забувати, що військовий юрист, на відміну від юристів, які працюють у територіальних органах юстиції, є військовослужбовцем, офіцером, наділеним, окрім відповідного його посадовому положенню процесуальних повноважень, правами й обов'язками, передбаченими загальновійськовими статутами Збройних сил України. І від того, наскільки уміло він зможе поєднувати права й обов'язки, зумовлені його посадовим і службовим становищем офіцера, багато в чому будуть залежатимуть і його ділові відносини з представниками командування частин, в яких йому доводиться бувати, виконуючи обов'язки служби, з товаришами по службі всередині колективу військової прокуратури, військового суду, з різними категоріями військовослужбовців.

Процес становлення особистості військового юриста, особливо слідчих-початківців, показує, що вони не завжди зважають на цю особливість, забуваючи часом, що вони не тільки є представниками військової прокуратури, що мають право відповідно до закону по розслідуваних справах давати доручення органу дізнання про здійснення пошукових, слідчих дій, але ще й офіцерами, які зобов'язані відповідно до статутних положень дотримуватися правил військової ввічливості, віддання честі тощо.

Важливою особливістю військово-юридичної діяльності є екстремальність умов військово-юридичної діяльності. Робота військового юриста проходить безпосередньо у військах. Тому і свої завдання він вирішує в тих самих умовах, в яких знаходяться і частина, і підрозділи, що обслуговуються ним. Військовий юрист разом з ними переносить увесь тягар військової служби, випробовуючи на собі рівною мірою нервово-психічні перевантаження, що випадають на особовий склад під час навчань, несення військовослужбовцями бойового чергування, участі військ у бойових діях і миротворчих операціях.

Багато яскравих прикладів цьому можна знайти у військово-мемуарній літературі, у художніх творах, присвячених подіям Великої Вітчизняної війни, у спогадах її учасників. Наприклад, військовий прокурор 318 стрілецької дивізії А. Б. Франгулов, беручи участь у прориві оборони супротивника в районі Керчі, із групою бійців ввірвався в розташування фашистської артбатареї і її знищив. При штурмі німецького командного пункту А. Б. Франгулов захопив

прапор супротивника і протягом двох днів із трьома бійцями утримував три дзоти, забезпечуючи вогнем вихід наших підрозділів до моря.

У березні 1944 р. при форсуванні Південного Бугу військовий слідчий старший лейтенант І. В. Гнатович, наступаючи з передовими підрозділами, після поранення командира роти взяв на себе командування підрозділом і керував ним у бою.

Приклади виявленої військовими юристами мужності у складних, екстремальних умовах бойової діяльності військ мали місце й у післявоєнний період.

У мирний час робота військового юриста, особливо слідчого, часто носить екстремальний характер. Причинами цього є: гострий дефіцит часу при виконанні великого обсягу запланованої роботи, недостатність інформації за потреби невідкладного прийняття важливих рішень, підвищена відповідальність за свої рішення, постійна зміна умов праці, часті порушення звичного розпорядку дня, тривала відсутність відпочинку.

Діяльність військового юриста, особливо у сфері боротьби зі злочинністю, нерідко викликає протидію осіб, зацікавлених у прихованні вчиненого злочину та інших фактів грубих порушень законодавства, а також протидію тих, хто просто не бажає допомагати органам військової юстиції через низький рівень своєї правосвідомості.

Конфліктний характер відносин, що виникають на цьому ґрунті, може виражатися не тільки у прихованому опорі зусиллям, наприклад, слідчого, що розслідує злочин, а й у відкритій протидії шляхом прямого обману, знищення доказів, вчинення різного роду провокацій, використання в корисливих інтересах різних службових прорахунків слідчого.

Військовому юристу доводиться мати справу з різноманітними життєвими ситуаціями, долями різних людей, що вимагають індивідуального, творчого підходу, уважного вивчення тих правовідносин, які виникають. Ця особливість військово-юридичної діяльності називається нестандартним, творчим характером професійної діяльності військового юриста.

Враховуючи цю особливість, військовому юристу потрібні не тільки правові, суспільно-політичні, але й спеціальні пізнання з різних галузей науки і техніки, розвинений інтелект. Складною і суперечливою в пізнавальному відношенні є сфера міжособистісного спілкування з іншими учасниками кримінального процесу, сам процес пізнання людей, їхніх характерів, поглядів, вчинків.

Різноманітний, творчий характер слідчої, судової діяльності додає військовому юристу високий суспільний престиж. Це підтверджується опитуванням курсантів старших курсів спеціальності «Правознавство» Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, проведений після їхньої практики в органах військової юстиції, під час якого з'ясувалося, що кожен третій з них серед різних сторін військово-юридичної діяльності на перше місце ставить творчий характер праці військового юриста, а на друге — самостійність, незалежність діяльності військового юриста.

Незалежність діяльності посадових осіб правоохоронних органів є одним з основних принципів правосуддя, відповідно до якого кожен військовий прокурор, слідчий, суддя військового суду при виконанні покладених на них обов'язків підпорядковуються тільки закону і не повинен залежати від будь-яких впливів. Виконання військових юристів у дусі підпорядкування закону сформує їхню правосвідомість, здатність самостійно приймати рішення, почуття персональної відповідальності за свої дії за вчинки.

У Кримінально-процесуальному кодексі України зазначено, що при виробництві попереднього висновку всі рішення про спрямування слідства і вироблення слідчих дій слідчий приймає самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання санкції від прокурора, і несе повну відповідальність за їх законне і своєчасне проведення. Тут спеціально обговорені випадки, коли слідчий може не погодитися з думкою прокурора, зберігаючи за собою право ухвалення самостійного рішення з питань, пов'язаних із залученням осіб в якості обвинувачуваних, кваліфікацією злочину, обсягом обвинувачення, з направленням справи для переведення обвинувачуваного до суду з припиненням справи. У цьому зв'язку справедливо зазначено, що індивідуальність слідчої роботи підкріплена процесуальною самостійністю слідчого [7, С. 65], а це, безумовно, накладає відбиток на весь склад його психічної діяльності.

Принципи самостійності, незалежності виявляються й у роботі суддів військових судів відповідно до положень Кримінально-процесуального кодексу України; вони вказують на те, що при здійсненні правосуддя по кримінальних справах судді незалежні і підпорядковуються тільки закону.

Підсумовуючи, можна зазначити, що роль соціально-психологічних особливостей військово-юридичної діяльності та їх вплив на особистість офіцера-юриста у процесі виконання ним посадових обов'язків є значною. Вони впливають на перебіг військово-юридичної

діяльності, її ефективність, формування професійно-значущих навичок і вмінь військового юриста; наразі під час проведення правової реформи, демократизації нашого суспільства ще більшою мірою зростають роль і значення принципу незалежності у військово-юридичній діяльності; соціально-психологічні особливості військово-юридичної діяльності є складовою частиною психологічного аналізу військово-юридичної діяльності, який, окрім них, також охоплює й структурні утворення (підструктури діяльності); вирізнення цих структурних утворень діяльності військового юриста дає змогу розробити професіограму військово-юридичної діяльності (опис різних об'єктивних характеристик діяльності і її вимог до індивідуальних особливостей людини), визначити психограму (професійно значущі властивості) особистості військового юриста і в остаточному підсумку створити надійну систему добору на військово-юридичну службу. Саме останнє питання і буде наступним предметом нашого аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев В. Л. Юридическая психология: Учебник для вузов.— СПб., 2000.
2. Романов В. В. Военно-юридическая психология.— М.: ВКИ, 1991.
3. Еникеев М. И. Основы общей и юридической психологии.— М., 1996.
4. Еникеев М. И., Кочетков О. Л. Общая, социальная и юридическая психология (Краткий энциклопедический словарь).— М., 1997.— С. 240–242, 245–247, 301–304, 317–320, 327, 331.
5. Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология.— М., 1997.— С. 57–80.
6. Дулов А. В. Судебная психология.— Минск, 1975.
7. Рапинов А. Р. Судебная психология для следователей.— М., 1967.
8. Алексеев С. С. Введение в юридическую специальность.— М., 1980.

Ключевые слова: общественный характер военно-юридической деятельности, властный характер, самостоятельность, независимость деятельности военного юриста.

Key words: social-psychological peculiarity, military-judicial activities, social character.